

The Relationship Between Identity Semantics and Motifs Influenced by the Islamic Worldview in Iranian Architecture

Ali Asgari ¹, Saeed Azemati ^{*2}

¹ Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran, architect.asgari@gmail.com

^{*2} (Corresponding author) Department of Architecture, East Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, saeed_azemati@yahoo.com

Article Info

Research Article

Issue 56

Volume 21

Page 390 to 409

Submission Date: 2020/04/26

Review Date: 2021/06/03

Acceptance Date: 2021/08/21

Publication Date: 2024/12/21

Keywords

Identity semantics,
Islamic worldview,
principles of Iranian architecture,
unity and geometry.

Cite this article

Asgari, A. and Azemati, S. (2024). The Relationship Between Identity Semantics and Motifs Influenced by the Islamic Worldview in Iranian Architecture. *Islamic Art Studies*, 21(56), 390-409.

[dori.net/dor/20.1001.1.](https://doi.org/10.22034/IAS.2021.228503.1235)

***** ***/

[dx.doi.org/10.22034/IAS.2021.228503.1235](https://doi.org/10.22034/IAS.2021.228503.1235)

ABSTRACT

Architecture is an art form deeply intertwined with the lifestyle, temperament, culture, religion, and customs of a nation. Thus, all the cognitive and epistemic dimensions of a people are manifested in their architecture—or at least in certain historical periods. In response to the research questions, this study employed both quantitative and qualitative methodologies. Following a comprehensive literature review and document analysis using content analysis methods, key components of semantic identity in architectural form and identity orientation were identified. The findings reveal that the component of "geometry and unity," through the alignment of identity-forming physical elements, has the highest weighted averages of 0.370955 and 0.266496, respectively. Accordingly, the relationship between geometry and unity is defined by the integration of context and background, unity and oneness, and creativity and innovation. The results indicate that the two components of "unity and geometry," derived from the principles of Islamic architecture, establish a significant relationship in the built environment through the characteristics of "creativity and adaptation to context and background." Based on this, architecture, much like the human being, must be regarded as possessing distinct levels of existence. Therefore, to achieve the highest level of architecture—namely, enduring and timeless architecture—the existential knowledge of the architect must also be connected to their work.

Research Objectives:

- To examine the relationship between identity semantics and motifs influenced by the Islamic worldview.
- To analyze identity semantics from the perspective of Islamic architecture.

Research Questions:

- What is the relationship between identity semantics and motifs influenced by the Islamic worldview in architecture?
- What constitutes identity semantics from the perspective of Islamic architecture?

Introduction

Traditional Iranian buildings possess a form of semantic and aesthetic durability combined with a distinctive physical form, which can be termed a kind of "ideal architecture." This characteristic creates, in places like Kashan, a sense of tranquility and intellectual elevation for the observer, regardless of the microclimatic adaptations designed in desert houses. Consequently, despite the thermal comfort provided by mechanical systems, a lasting attachment to this architectural type remains. Undoubtedly, this meaning arises from the unique nature of architecture and urbanism compared to other arts; rather than being conveyed through a specific shape or form, it is communicated via the physical fabric of living spaces. This fabric embodies the cultural principles and worldview of the society that shape the environment. Architecture, as the "bedrock of human life," like the human being itself, consists of visible and hidden aspects. The visible aspect stems from material, environmental, and functional factors, whereas the hidden aspect is influenced by human thoughts and beliefs.

Given this, the primary aim of this research is to explore and study these hidden aspects of architecture, which result from the implementation of ideas and beliefs in the physical fabric's motifs. Certainly, such motifs emerge from a particular worldview, which itself may result from adherence to specific principles and beliefs known as "worldview." This study addresses how this worldview influences architectural form and through which architectural elements this influence is transmitted. The main hypothesis is: "There is a significant relationship between motifs influenced by the Islamic worldview in the physical form of Iranian architecture and the alignment of identity motifs with human needs." Furthermore, to uncover the hidden relationship between the components of semantics and the Islamic worldview, this research aims to reveal semantic indicators from the perspective of Islamic architecture.

Previous studies have addressed ontology in architecture. For example, Reyisi and Noghrehkar (2015) studied the ontology of meaning in architectural works; Iman Taleb and Gerami (2012) examined the relationship between meaning and form in mosque architecture and prayer form analysis. Mehdi Nejad et al. (2019) researched Islamic architectural principles focusing on the manifestation of meaning in architectural elements, referencing Quranic verse 23 of Surah Al-Hashr. Other relevant research includes works by Karimi et al. (2017), Soleimani Shijani et al. (2014), Sohili Fard et al. (2013), Gheyumi Bidehndi Abdollahzadeh (2012), and Naderi et al. (2012). However, these studies did not investigate the relationship between identity semantics and motifs influenced by the Islamic worldview in Iranian architecture, which this research addresses.

This study employed both quantitative and qualitative methods. After a literature and document review using content analysis, key semantic components in architectural form and identity orientation were identified. Subsequently, open-ended interviews were conducted with 17 architectural experts selected via simple random sampling. The interviews were analyzed using grounded theory with open coding. Axial coding was then used to develop research tools, including a content goal table and questionnaire. Due to the normal distribution of variables, the Kolmogorov-Smirnov test was applied to analyze questionnaire results. To determine priority indicators in architecture, the Analytic Hierarchy Process (AHP) was used via Expert Choice software version 11. The component "geometry and unity" was identified as having the highest weighted averages of 0.370955 and 0.266496 in aligning identity-forming physical elements. Accordingly, the relationship between geometry and unity is defined through adaptation to texture and context, unity and oneness, and creativity and innovation.

Conclusion

Based on the analysis and model presented in the research, the two components of "unity and geometry," derived from the principles of Islamic architecture, establish a significant relationship within the architectural form characterized by "creativity and adaptation to context and texture." Accordingly, architecture should be regarded as possessing distinct levels, much like the human being. Therefore, to achieve the highest degree of architecture—namely, sustainable and eternal architecture—the existential knowledge of the architect must be connected with their building and work. This means that all human actions must align with the correct and direct path toward divine proximity, and consequently, their creations inherently contain such meaning and content.

The reason for this can be explained as follows: even if all the physical and technical principles of architecture are applied, but the purpose is unclear or centered on self and human-centric goals, the work, despite possibly being valued as eternal by others, will never achieve true eternity. Thus, by examining the worldview of past architects and the influence of this worldview on their architectural perspective, one can observe physical elements imbued with profound and eternal meanings. Undoubtedly, the presence of these meanings and their perception by anyone within these spaces affirm the eternity and permanence of Iran's architectural heritage.

These motifs are both physical elements and the worldview from which they originate. The devout Iranian architect of the past considered the secret of their architecture's eternity to lie in adherence to a monotheistic worldview, recognizing that the

relationship between architecture and religion is essentially "the relationship of the soul to the body." Therefore, this religious architecture is founded on wisdom and inspired by principles deeply rooted in religion. Consequently, the architect must first attain a state of eternity, which occurs only through annihilation in God (fanā' ilā-llāh)

References

- Ahmadi, Babak. (2012). *From Visual Signs to Text*. Tehran: Nashr-e Markaz. [In Persian].
- Alizadeh, Abdolreza. (2009). *Sociology of Knowledge*. 3rd Edition. Qom: Research Institute of Hawzah and University. [In Persian].
- Avicenna (Ibn Sina), Husayn ibn Abdullah. (1984 A.H.). *Al-Shifa*. Edited by Saeed Zayed. Qom: Ayatollah Mar'ashi Najafi Publications. [In Persian].
- Bagheri, Khosro. (2005). *Islamic Thoughts 1 (Coursebook)*. Department of General and Islamic Studies. Tehran: Tehran University of Art. [In Persian].
- Balakhari Qahi, Hassan. (2005). *Mystical Foundations of Islamic Art and Architecture*. Volumes 1 and 2: *Unity of Being and Unity of Witness*, Kimia-ye Khial. Tehran: Sooreh Mehr Publications. [In Persian].
- Fehnmeis, Pierre. (2005). *Elements of Architecture: From Form to Place*. Translated by Farzin Fardanesh. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian].
- Goharin, Seyed Sadegh. (2009). *Explanation of Sufi Terminology*. Vol. 1. First Edition. Zowar Publications. [In Persian].
- Javadi Amoli, Abdollah. (2002). *Sharia in the Mirror of Knowledge – A Review and Critique of the Theory of Contraction and Expansion of Sharia*. Qom: Esra Publishing Center. [In Persian].
- Majlesi, Mohammad Taqi. (1983 A.H.). *Bihar al-Anwar*, Vol. 1. Beirut: Wafa Publishing. [In Persian].
- Mahdavi-Nejad, Mohammad Mahdi; Bamanian, Mohammad Reza; Khaksar, Neda. (2010). "Architectural Identity: Explaining the Meaning of Identity in Pre-modern, Modern, and Postmodern Periods." *Journal of City Identity*, No. 7, 2. [In Persian].
- Mirmoghadayi, Mahta. (2004). "Criteria for Recognizing and Evaluating the Physical Identity of Cities." *Honar-ha-ye Ziba*, No. 19, 6. [In Persian].
- Motahhari, Morteza. (1980). *The Spectacle of Mystery*. Qom: Sadra Publications. [In Persian].

Motahhari, Morteza. (1982). *Divine Justice*. Qom: Islamic Publications Qom. [In Persian].

Mosbah Yazdi, Mohammad Taqi. (2000). *Teaching Philosophy*. Vol. 1. Tehran: International Printing and Publishing Company of the Islamic Propagation Organization. [In Persian].

Qotbi, Ali Akbar. (2008). "The Concept of Identity and Contemporary Iranian Architecture." *Ayene-ye Khial*, No. 10. [In Persian].

Sajadzadeh, Hassan; Mousavi, Elham. (2014). "Dimensions of the Whatness and Ontology of the Islamic City from the Perspective of Islamic Texts." *Iranian Islamic City*, 5, 5–17. [In Persian].

Saliba, Jamil. (1987). *Philosophical Dictionary*. (Translated by Manouchehr Sanaei Dareh Bidi). Tehran: Hekmat Publications. [In Persian].

Sajoodi, Farzan. (2008). *Applied Semiotics*. Tehran: Nashr-e Elm. [In Persian].

Shirazi, Mulla Sadra. (1989). *Al-Hikmat al-Muta'aliyah fi al-Asfar al-'Aqliyyah al-Arba'ah*. Vols. 1–8. Qom: Mostafavi Publications. [In Persian].

Tajik, Mohammad Reza. (2005). *Narration of Otherness and Identity among Iranians*. Tehran: Farhang-e Gofteman. [In Persian].

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

رابطه بین معناشناسی هویتی و آرایه‌های متأثر از جهان‌بینی اسلامی در معماری ایرانی

علی عسگری^۱ سعید عظمتی^۲

^۱ استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. al_asgari@sbu.ac.ir

^۲ استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. saeed_azemati@yahoo.com

چکیده

معماری هنری است که با سبک زندگی افراد، روحیات، فرهنگ، دین و آداب و سنن یک ملت کاملاً عجین است. بدین ترتیب، تمامی ابعاد بینشی و دانشی یک ملت در کالبد معماری آن‌ها - یا حداقل در مقطعی از زمان- در آن بروز پیدا می‌کند. در جهت پاسخ به سؤالات پژوهش حاضر با استفاده از روش پژوهش کمی و کیفی و پس از مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی به روش تحلیل محتوا، مؤلفه‌های شاخص معناشناسی در کالبد معماری و هویت‌مداری به‌دست آمد. مشخص گردید مؤلفه «هندسه و وحدت» با انطباق عناصر هویت‌ساز کالبدی با بیشترین میانگین وزنی ۰.۳۷۰۹۵۵ و ۰.۲۶۶۴۹۶ مشخص و بر این اساس، رابطه هندسه و وحدت با انطباق بافت و زمینه، وحدت و یگانگی و خلاقیت و نوآوری تعریف گردید. براساس نتایج به‌دست آمده از پژوهش دو مؤلفه «وحدت و هندسه» منتج از اصول معماری اسلامی در قالب کالبد با کاراکترهای «خلاقیت و انطباق با پس‌زمینه و بافت» ارتباط معنادار برقرار کرده‌اند. بر همین مبنا، معماری را بنیاد همچون خود انسان دارای مراتب خاصی دانست. لذا لازم است به جهت رسیدن به معماری‌ای با بالاترین درجه، که همان معماری پلیا و جاویدان است، معرفت وجودی معمار نیز با بنا و اثر خود مرتبط شود.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی رابطه میان معناشناسی هویتی و آرایه‌های جهان‌بینی اسلامی است.

۲. بررسی معناشناسی هویتی از منظر معماری اسلامی.

سؤالات پژوهش:

۱. چه رابطه‌ای میان معناشناسی هویتی و آرایه‌های متأثر از جهان‌بینی اسلامی در معماری وجود دارد؟

۲. معناشناسی هویتی از منظر معماری اسلامی چیست؟

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۵۶

دوره ۲۱

صفحه ۳۹۰ الی ۴۰۹

تاریخ ارسال مقاله: ۱۳۹۹/۰۲/۰۶

تاریخ داوری: ۱۴۰۰/۰۳/۱۳

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۳۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

کلمات کلیدی

معناشناسی هویتی،

جهان‌بینی اسلامی،

اصول معماری ایرانی،

وحدت و هندسه.

ارجاع به این مقاله

عسگری، علی و عظمتی، سعید .

(۱۴۰۳). رابطه بین معناشناسی هویتی

و آرایه‌های متأثر از جهان‌بینی اسلامی

در معماری ایرانی. *مطالعات هنر*

اسلامی، ۲۱(۵۶)، ۳۹۰-۴۰۹.

[dori.net/dor/20.1001.1.*](https://doi.org/10.22034/IAS.2021.228503.1235)

*****.*.*/

[dx.doi.org/10.22034/IAS](https://doi.org/10.22034/IAS.2021.228503.1235)

.2021.228503.1235

مقدمه

ابنیه سنتی ایران از نوعی ماندگاری در مباحث معنایی و زیبایی‌شناسی همراه با کالبدی شکلی، برخوردار می‌باشد، که می‌توان آن را به‌نوعی «معماری مطلوب» نام نهاد. این موضوع باعث گردیده است که در فضایی هم‌چون کاشان، صرف‌نظر از خرداقلیم‌های طراحی شده در خانه‌های کویری، نوعی احساس آرامش و تعالی اندیشه در دیدگاه مخاطب ایجاد گردد. به همین خاطر، با وجود حصول آسایش حرارتی توسط سیستم‌های مکانیکی، هنوز نوعی وابستگی به این نوع معماری به شکلی پایا، باقی مانده است. بی‌شک این معنا، به‌دلیل تفاوت خاص معماری و شهرسازی نسبت به سایر هنرها، به‌جای انتقال از طریق شکل یا فرم خاص، توسط کالبد فضای زندگی تفهیم می‌گردد؛ که شامل آن دسته از اصول و ارزش‌های فرهنگی و جهان‌بینی جامعه بوده، که شکل‌دهنده محیط می‌باشند. معماری به‌مثابه «بستر زندگی انسان» همچون وجود خود او، از وجوه پیدا و پنهانی تشکیل شده است. وجه پیدا ناشی از عوامل مادی، محیطی و کارکردی است؛ درحالی‌که وجه پنهان معماری از اندیشه‌ها و باورهای انسان تأثیر می‌پذیرد.

باتوجه به این موضوع، هدف اصلی این پژوهش جست‌وجو و مطالعه پیرامون همان وجوه پنهان معماری است که حاصل پیاده‌سازی اندیشه‌ها و باورهای بستر کالبدی در آرایه‌های موجود در این کالبد است. به‌طور مسلم، چنین آرایه‌هایی منتج از نوعی بینش ویژه است که خود، می‌تواند حاصل پایبندی به اصول و عقایدی خاص باشد که آن را با نام «جهان‌بینی» می‌شناسیم. اینکه این جهان‌بینی چه تأثیری در کالبد معماری باقی می‌گذارد یا اینکه این تأثیر از طریق به‌کارگیری کدام عناصر معماری منتقل می‌گردد، مباحثی است که در این پژوهش بدان پرداخته می‌شود. فرضیه اصلی پژوهش عبارت است از: «رابطه معنی‌داری بین آرایه‌های متأثر از جهان‌بینی اسلامی در کالبد معماری ایرانی و انطباق آرایه‌های هویت در نیازهای انسانی وجود دارد». همچنین به جهت کشف رابطه پنهان میان دو مؤلفه معناشناسی و جهان‌بینی اسلامی ضرورت دارد پژوهشی به این مضمون صورت گرفته تا نتایج آن شاخص‌های معناشناسی از منظر معماری اسلامی را بیشتر نمایان سازد.

تا پیش از این مطالعات و پژوهش‌هایی در زمینه هستی‌شناسی صورت گرفته است. ریسی و نقره‌کار (۱۳۹۴)، در رابطه با هستی‌شناسی معنا در آثار معماری و در پژوهشی دیگر ایمان‌طلب و گرامی (۱۳۹۱)، درخصوص نسبت معنا و شکل تطابق اندیشه معماری مسجد و فرم‌شناسی نماز پرداخته‌اند. مهدی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۸)، درخصوص اصول معماری اسلامی پژوهشی با عنوان «اولویت‌بندی و تفحصی بر اصول و ارزش‌های معماری ایرانی دوره اسلامی؛ مبتنی بر تجلی معنا در عناصر کالبدی معماری (با استعانت از آیه ۲۳ سوره مبارکه حشر)» را نگارش کردند. همچنین تحقیقات دیگری در این زمینه توسط کریمی و همکاران (۱۳۹۶)، سلیمانی شیجانی و همکاران (۱۳۹۳)، سهیلی‌فرد و همکاران (۱۳۹۲)، قیومی بیدهندی عبدالله‌زاده (۱۳۹۱)، نادری و همکاران (۱۳۹۱) صورت گرفته است. آنچه در این تحقیقات دیده نشده و مغفول مانده بود بررسی رابطه بین معناشناسی هویتی و آرایه‌های متأثر از جهان‌بینی اسلامی در معماری ایرانی بود که این پژوهش بدان پرداخته است.

پژوهش حاضر با استفاده از روش پژوهش کمی و کیفی و پس از مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی به روش تحلیل محتوا، مؤلفه‌های شاخص معناشناسی در کالبد معماری و هویت‌مداری به‌دست آمد. سپس مصاحبه‌ای باز پاسخ با ۱۷ نفر از متخصصان معماری صورت گرفت که به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند و از روش نظریه زمینه‌ای با تکنیک کدگذاری باز به تحلیل مصاحبه‌ها پرداخته شد. در ادامه از کدگذاری محوری جهت تولید ابزار پژوهش (تولید جدول هدف محتوا و پرسش‌نامه) بهره گرفته شد. تحلیل نتایج پرسش‌نامه به جهت نرمال بودن توزیع متغیرها از آزمون کولموگروف-اسمیرنف استفاده شد و سپس برای به‌دست‌آوردن الویت‌های شاخص در معماری از روش تحلیل سلسله‌مراتبی در نرم‌افزار Expert Choice نسخه ۱۱ بر مبنای روش (AHP) استفاده شد و مشخص گردید مولفه «هندسه و وحدت» با انطباق عناصر هویت‌ساز کالبدی با بیشترین میانگین وزنی ۰.۳۷۰۹۵۵ و ۰.۲۶۶۴۹۶ مشخص و بر این اساس، رابطه هندسه و وحدت با انطباق بافت و زمینه، وحدت و یگانگی و خلاقیت و نوآوری تعریف گردید.

۱. مفهوم هویت

۱.۱. هویت از منظر اندیشمندان

استورات هال هویت را یک روند در حال شدن می‌داند که شناسنامه و عامل شناخته‌شدن است (قطبی، ۱۳۸۷: ۸۱). هویت عامل شناسایی فرد از افراد، شیء از اشیاء و گروه از سایر گروه‌ها به حساب می‌آید. چارلز جنکز معتقد است: هویت طبقه‌بندی اشیا و افراد و مرتبط‌ساختن خود با چیزی یا کسی دیگر است» (تاجیک، ۱۳۸۴: ۱۱-۲). به بیانی دیگر، هویت محملی برای قرارگیری مشمولات می‌باشد. همچنین می‌توان از آن به‌عنوان لایه ورود پدیده‌ها به شامل شدن در یک اجتماع یاد کرد (مهدوی‌نژاد و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۱۵).

علی‌رغم این واقعیت که هویت در مشابهت ریشه دارد، همواره به تفاوت نیز مربوط می‌گردد. کاترین وودوارد معتقد است که هویت از طریق تشابه ارزیابی می‌شود؛ تشابه با انسان‌هایی مثل ما و تفاوت با آن‌هایی که مثل ما نیستند (میرمقدماتی، ۱۳۸۳: ۳۲). از این‌رو، لغت هویت مستلزم درک دو معنای متضاد است؛ دو معنایی که در تقلیل‌های دوگانه در مقابل هم قرار می‌گیرند ولی درواقع تکمیل‌کننده یک مفهوم به‌نام هویت هستند. این دو معنا شباهت و تفاوت می‌باشند؛ شباهت درون‌گروهی در عین تفاوت برون‌گروهی. این کیفیت به مفهوم متباین بودن در عین هماهنگی نیز شباهت دارد و می‌توان آن را «تمایز از غیر و تشابه با خودی» دانست (همان). هویت به‌طور ضمنی بیانگر این حقیقت است که هر پدیده از طریق بروز برخی صفات عینی و ذهنی، شباهت خود را با گروهی از اشیاء و تفاوتش را از گروهی دیگر نشان می‌دهد. از این‌رو هویت عامل شناسایی پدیده در ضمن داشتن دو مفهوم تفاوت و شباهت معرفی و تبیین می‌شود (مهدوی‌نژاد و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۱۵).

۱.۲. هویت از منظر معماران و شهرسازان

کریستوفر الکساندر، هویت را تجسم کالبدی کیفیت‌های بی‌نام در بناها می‌داند، کیفیت‌هایی که مبنای اصلی حیات و روح هر انسان، شهر، بنا و یا طبیعت بکر هستند، اما نمی‌توان نامی بر آن‌ها گذاشت (الکساندر، ۱۳۸۱: ۴۵۷).

والتر بور معتقد است که هویت همان تفاوت‌های کوچک و بزرگی است که باعث بازشناخت یک مکان و خوانایی محیط می‌شود و حس دل‌بستگی محیط را به وجود می‌آورد (قطبی، ۱۳۸۷: ۸۱). کالن بر اهمیت تفاوت هر محیط با سایر محیط‌ها تأکید دارد. او هویت را توجه به شخصیت فردی هر محیط و پرهیز از یکنواختی و تشابه محیط‌های شهری از طریق به جلوه درآوردن ویژگی‌های خاص هر محیط تعریف می‌کند (همان). از نظر راپاپورت هویت قابلیت تمیز و تشخیص عنصری از عنصر دیگر است (همان). راپاپورت در زمینه مسئله هویت راه حل هوشمندانه‌ای را ارائه می‌دهد و هویت عمومی و خصوصی را تبیین می‌کند و معتقد است که باید دو نوع ابراز هویت از یکدیگر تشخیص داده شوند (فن مایس، ۱۳۸۴: ۱۶۷):

۱- هویت خصوصی: تثبیت هویت برای خویشتن و نزدیکان خویش و و تنها آگاهان می‌توانند این نمودها را تشخیص دهند.

۲- هویت عمومی: نمودهای این ابراز هویت باید روشن، مکرر و شناخته شده باشند (مهدوی‌نژاد و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۱۵).

دارابودن هویت خصوصی به معنای تفاوت برون‌گروهی است. درحالی‌که هویت عمومی به معنای داشتن تشابه درون‌گروهی است. لذا دارابودن هویت مستلزم داشتن دو کیفیت تفاوت و تشابه خصوصیات، به‌طور هم‌زمان است؛ این خصوصیات باید به‌گونه‌ای باشند که جسم شهر در عین تداوم زمانی، در حال تحول و تکامل نیز باشد و نهایتاً به پیدایش کل منجر شود (میرمقتدائی، ۱۳۸۳: ۱۳۵). در تعریف فوق سه معیار ارزیابی هویت - تمایز از غیر و تشابه با خودی، تداوم و تحول و وحدت در کثرت - به‌طور ضمنی بیان شده که از میان آن‌ها، معیار تمایز از غیر و تشابه با خودی اصل زیربنایی است و دو معیار بعدی زیرمجموعه آن به حساب می‌آیند. همچنین از میان این دو معیار، ویژگی تداوم و تحول بیشتر در رابطه با معماری تک بنا مطرح است که ملحوظ‌داشتن این ویژگی، به شهر وحدتی می‌بخشد که حاصل کثرت اجزاء متفاوت آن بوده و ویژگی وحدت در کثرت عینیت می‌یابد. جدول شماره ۱ تطبیق اصول معماری اسلامی و عناصر هویت‌ساز را بیان می‌نماید.

جدول ۱. تطبیق اصول معماری اسلامی و عناصر هویت‌ساز، مأخذ: نگارندگان

تطبیق اصول معماری اسلامی و عناصر هویت‌ساز		
اصول معماری اسلامی	عناصر هویت‌ساز معماری	انطباق با نیازهای انسانی
نور	عملکردی	انطباق با فرم و عملکرد (شفافیت)
وحدت هندسه	کالبدی	انطباق با بافت و زمینه
		وحدت و یگانگی
		خلاقیت و نوآوری
تعادل	محیطی	انطباق با اقلیم
		انطباق با مصالح و فناوری‌های بومی
محرمیت نماد و رمز	فرهنگی	سازگاری و انطباق فضای بیرونی با فرهنگ
		انعکاس ارزش‌های فرهنگی و اعتقادی درونی
تعامل با طبیعت	معنایی	نظام استقرار
		نظام منظر

۲. تعریف هستی‌شناسی

ابعاد مفاهیم هستی‌شناسی در فلسفه اسلامی را می‌توان در اندیشه‌های حکمت متعالیه ملاصدرا جست‌وجو نمود. در این دیدگاه، علم به پدیده‌ها و شناخت حقیقی وجود، فقط از طریق شهود و علم حضوری که از تجرد برخوردارند، امکان‌پذیر خواهد بود (سجادزاده، موسوی، ۱۳۹۳: ۶). علم حضوری تنها مناط معلومیت خود برای عالم است. تقسیم علم به حصولی و حضوری منافاتی با همدیگر ندارند و از این موضوع به‌عنوان بازگشت همه مصادیق علوم حصولی به حضوری، سخن گفته شده است. تا وجود نباشد، نه در ذهن و نه در خارج، هیچ چیز محقق نخواهد شد (همان) به‌واسطه علم حضوری، وجود عینی برای ادراک‌کننده منکشف می‌گردد. تظاهر وجود در ماهیات مختلف، حکایت از سلسله‌مراتب وجودی دارد وجود، به حسب شمول و گستردگی، اعماز همه اشیا است و هرچه مصداق

شیء باشد، مصداق وجود است. خفای حقیقت هستی به این دلیل است که خارجی بودن، عین ذات آن است و چیزی که خارجی بودن عین ذات آن باشد، به ذهن نمی‌آید و امری که به ذهن منتقل نشود، به قالب علم حصولی در نمی‌آید و تنها با علم شهودی دریافت می‌شود. یکی از عوالم اصلی وجود، عالم مثال است که شامل دو قسم است: مثال منفصل (عالم ملکوت) و مثال متصل. مثال منفصل دارای امکانی ذاتی است (شیرازی، ملاصدرا، ۱۳۶۸: ۳۱۳). مثال متصل، پلی است میان عالم روحانی و عالم جسمانی. اگر عضو ادراکی عالم جسم، حس و عقل باشد، عضو ادراکی عالم مثال، خیال خواهد بود (همان، ۳۳). عالم مثال، عالمی است مابین عالم غیب و شهاده. ملاصدرا عقیده دارد که به کمک صورت‌های مدرک بالذات، صورت‌های مادی خارجی بالعرض احساس می‌گردد. باتوجه به این موارد، می‌توان دیدگاه‌های مرتبط با معرفت نسبت به پدیده‌ها را در تفکر اسلامی به دو قسم علم حصولی و علم حضوری یا ماهیت و وجود، تقسیم نمود. (جدول شماره ۲)

جدول شماره ۲: دیدگاه‌های مرتبط نسبت به شناخت پدیده‌ها در تفکر اسلامی (سجاذاده، موسوی، ۱۳۹۳: ۷)

مفاهیم	تبیین مفاهیم	منابع	نظریه پردازان
مفاهیم "ماهوی"	تاکید بر "چیستی" پدیده	"علم حصولی" شامل حس و عقل	ابن سینا، ابن رشد، فارابی و ...
مفاهیم "وجودی"	تاکید بر "هستی" پدیده	"علم حضوری" شامل شهود و قلب	ملاصدرا، لاهیجی و ...

طبق تعریفی کلی و اجمالی، هستی‌شناسی با وجودشناسی، شاخه‌ای از فلسفه است که به مطالعه هستی یا وجود می‌پردازد، یعنی اصل وجود هر عینیت یا ذهنیتی می‌تواند موضوع دانش هستی‌شناسی قرار گیرد؛ به بیان دیگر، هستی‌شناسی علم وجود است، از آن جهت که وجود است و موضوعش مربوط به وجود محض است (صلیبا، ۱۳۶۶: ۶۶۰). باتوجه به تعریف ارائه شده از هستی‌شناسی می‌توان چنین عنوان نمود که حل مسائل اساسی بسیاری از علوم، به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، بستگی تام به پاسخ‌هایی دارد که به پرسش‌های بنیادین هستی‌شناختی داده می‌شود؛ تا جایی که هستی‌شناسی را مادر سایر علوم نامیده‌اند (مصباح یزدی، ۱۳۷۹: ۲۷۴). لذا مسائلی چون شناخت‌شناسی، پدیده‌شناسی، ساختارشناسی، انسان‌شناسی و سایر مسائل مهم دیگر دانش‌های بشری (از جمله دانش معماری) در ارتباط با هستی‌شناسی و وجودشناسی طرح می‌شوند و پاسخ به آن‌ها در گرو پاسخ‌هایی است که به مسائل هستی‌شناسی داده می‌شود. چنانچه اشاره گردید، یکی از این مسائل که محور اصلی این مقاله را تشکیل می‌دهد «چیستی معنای آثار معماری» است که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد.

۳. چیستی معنا و خاستگاه آن در آثار معماری

طرفداران مفاهیم ماهوی در فلسفه‌اسامی را می‌توان در اندیشه‌های مشاییون جست. از نظر ماهیت‌گرایان ادراک تمثیل یافتن حقیقت چیزی، یا تصویر آن چیز در ذهن است (ابن‌سینا، ۱۴۰۴: ۱۸۸). از نظر مشاییون، جهان خارج بر ذهن تأثیر می‌گذارد و در جریان ادراک، اثری از خارج بر ذهن نقش می‌بندد که به آن آثار ذهنی مفهوم می‌گویند. این رویکرد، بر اقامه برهان در اثبات حیثیت وجودی شیء تأکید دارد و هویت خارجی اشیا را به ماهیات آن‌ها نسبت می‌دهد و علم به اشیا را، علمی حصولی می‌داند. از دیدگاه این افراد، معرفت به حسی و عقلی تقسیم می‌شود. حواس، متعلق به حوزه جسمانی و عقل متعلق به حوزه معنوی و روحانی است (علیزاده، ۱۳۸۸: ۳۸۱). ابن‌سینا، احساس را اساس معرفت دانسته و بیان می‌کند: «حواس ظاهری، سرآغاز معرفت‌های حصولی انسان تلقی می‌گردد و ادراک مادیات ضرورتاً مستلزم مرتبه‌ای تجرید از ماده است (ابن‌سینا، ق ۱۴۰۴: ۱۳۴). در ادراک عقلی نیز، صورت عقلی همان ماهیت صرف است، حال این ماهیت یا اساساً ماهیت جوهری مادی یا ماهیت عرض است (سجاذاده، موسوی، ۱۳۹۳: ۶). جهت پاسخگویی به هدف اصلی این پژوهش، ابتدا طی یک دسته‌بندی مدون به تشریح نظریات مختلف در خصوص چیستی معنا پرداخته می‌شود تا براساس آن، خاستگاه معنای آثار معماری در هریک از این نظریات مشخص گردد. در این خصوص، طی یک طبقه‌بندی کلی می‌توان نظریات اندیشمندان را به دو گروه کلی تقسیم نمود؛ گروهی که به اصل معنا و امکان کشف آن در آثار معماری اعتقاد دارند ولی در عین حال هریک برای آن، خاستگاه‌های متفاوتی قائل می‌باشند که در این مقاله، این دسته نظریات، تحت عنوان «نظریه‌های مؤید معنا در آثار معماری» تبیین و ارزیابی می‌شوند. اما گروه دوم، به‌طور اساسی منکر حقیقتی به‌نام معنا در آثار معماری می‌باشند و آنچه تحت عنوان معنا بیان می‌گردد را به لحاظ وجودی انکار نموده، صرفاً به امکان خلق معنا توسط مخاطب اثر اعتقاد دارند و نه کشف آن؛ این گروه از نظریات تحت عنوان نظریه‌های منکر معنا (البته معنا در مقام کشف و نه معنا در مقام خلق) ارزیابی می‌گردند. پس از تشریح و ارزیابی این نظریات، در بخش پایانی مقاله به تبیین دیدگاه اسلامی در خصوص چیستی معنای آثار معماری پرداخته خواهد شد (منان رئیسی، نقره‌کار، ۱۳۹۲: ۶).

از منظر اسلامی، اول اینکه نظریاتی که وجود معنا و امکان کشف آن را منتفی می‌دانند فاقد وجاهت لازم می‌باشند، چراکه طبق آموزه‌های اسلامی، اصل وجود معنا در کنار صورت آثار، امری مبرهن است که تاکنون بارها به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است (نصر، ۱۳۸۹: ۱۳۹). دوم اینکه نظریاتی که برای معمار در فرایند تکوین معنای اثر سهمی قائل نمی‌باشند نیز فاقد اعتبار لازم می‌باشند، چراکه از منظر اسلامی، اثر جلوه مؤثر است و مؤثر را در خویش نهفته است (جوادی آملی، ۱۳۸۱، ۲۱۲). تجلی مؤثر در اثر، موضوعی است که در برخی روایات نیز مورد تأیید قرار گرفته است؛ از جمله می‌توان به روایت امیر مؤمنان (ع) اشاره کرد که می‌فرمایند: «عقلها پیشوایان افکارند و افکار پیشوایان قلب‌ها و قلب‌ها پیشوایان حواس و حواس پیشوایان اعضا و جوارح» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۶).

۴. نظریه‌های مؤید معنا در آثار معماری

برخلاف نظریات بخش قبل، نظریاتی که در این بخش ارائه می‌گردند به اصل وجود معنا و امکان کشف آن در آثار معماری اعتقاد دارند؛ لیکن در تعریف خاستگاه معنای اثر و دامنه معنایی اثر تمایزاتی دارند. از این‌رو خاستگاه شکل‌گیری معنای آثار معماری را باید در کارکرد آن آثار جست‌وجو نمود. پیرامون مسئله تعیین یا عدم تعیین معنایی اثر نیز چنین استنباط می‌گردد که این نظریه به دامنه‌ای نیمه‌باز (و یا نیمه‌بسته) برای معنای اثر قائل می‌باشد؛ چراکه با تغییر در کارکرد اثر (به‌عنوان خاستگاه معنای اثر)، معنای آن نیز تغییر می‌یابد؛ ولی از آنجاکه هر ابژه‌ای را نمی‌توان برای هر هدفی مورد کاربست قرار داد، این تغییرات کارکردی نمی‌تواند به‌طور دائم ادامه یابد. به بیان دیگر، در عین حال که معنای اثر می‌تواند متکثر باشد دامنه‌ای محدود و نیمه‌بسته دارد. این نظریه کارکرد را مقدم بر معنا می‌داند حال آنکه موضوع برعکس است؛ یعنی قبل از آنکه اثر مورد کارکرد مشخصی قرار گیرد، معنای آن تکوین یافته است و این معناست که سبب می‌گردد مخاطب، اثر را برای کارکرد مشخصی مناسب بداند. در ادامه، قبل از ژرف‌کاوی جهان بینی اسلامی، طی جدول شماره ۳، مقایسه‌ای تطبیقی بین نظریات مؤید معنا ارائه می‌گردد. باتوجه به نقدهایی که پیرامون هر یک از نظریات جدول فوق بیان گردید، سعی بر آن است تا در ادامه و بر پایه آموزه‌های جهان‌بینی اسلامی به ارائه دیدگاهی بپردازند که بتواند تبیین جامعی از چیستی معنای آثار معماری ارائه نماید (منان رئیسی، نقره‌کار، ۱۳۹۲: ۱۰-۷).

جدول ۳. مقایسه تطبیقی نظریات مختلف پیرامون چیستی معنای آثار معماری (منان رئیسی، نقره‌کار، ۱۳۹۲: ۱۱)

نوع نظریه	نظریه پرداز	نظریه معنا	خاستگاه معنای اثر معماری	دامنه معنای اثر			تبیین
				مطلقاً بسته	نسبتاً بسته	مطلقاً باز	
نظریات مکرر معنا (صرفاً قائل به خنثی و نه کشف معنا)	شالوده شکنان (دریدا و غیره)	شالوده شکنی	فاقد خاستگاه وجودی			✓	دال‌های یک اثر ما را به مدلول و معنای مشخصی هدایت نمی‌کند
	نوع‌م‌گرایان (رورتی و غیره)	نوع‌م‌گرایی	فاقد خاستگاه وجودی			✓	معنا، حاصل ذهنیات مخاطب است

نوع نظریه	نظریه پرداز	نظریه معنا	خاستگاه معنای اثر معماری	دامنه معنای اثر			تبیین
				مطلقاً بسته	نسبتاً بسته	مطلقاً باز	
نظریات مؤید معنا (قائل به کشف معنا)	پوزیتیویست ها	نظریه مصداقی	کالبد اثر			✓	معنا تابع مصداق خارجی است و مفاهیم فاقد مصداق، بی‌معنا هستند
	کارل اسگود	نظریه رفتاری	رفتار مخاطب			✓	معنای اثر، رفتاری است که در مخاطب بر می‌انگیزاند
	برتراند راسل	نظریه قضیه‌ای	کالبد اثر	✓			معنای اثر، تابع قضیه‌ای است که توصیف می‌کند
	جان لاک	نظریه مفهومی	انگاره‌های ذهنی مخاطب اثر			✓	معنا صورتی ذهنی است که موجود در درون انسان‌هاست
	لودویگ ویتگنشتاین	نظریه کارکردی	کارکرد اثر		✓		معنای اثر نتیجه نوع کارکرد آن است

۵. نظریه‌های منکر معنا در آثار معماری

نظریاتی که اساساً به لحاظ وجودی و هستی‌شناختی، معنا را در آثار معماری انکار می‌نمایند را می‌توان در دو عنوان «شالوده‌شکنی» و «نوع‌ملگرایی» تقسیم‌بندی نمود. چنانچه اشاره گردید، طبق مبانی این نظریات، اساساً معنایی در آثار وجود ندارد که مخاطب بخواهد آن را کشف نماید؛ بلکه این خود مخاطب است که چیزی به نام معنا را بنابر خواست خود خلق می‌نماید. لذا معنا حقیقتی از پیش موجود نبوده و صرفاً امکان خلق آن توسط مخاطب وجود دارد و نه کشف آن. در ادامه، تشریح و ارزیابی این نظریات ارائه می‌گردد (منان رئیسی، نقره‌کار، ۱۳۹۲: ۷). طبق مدعای این نظریه، معنای یک اثر محتوای درون آن نیست بلکه صرفاً از تفسیر آن حاصل می‌شود (سجودی، ۱۳۸۷: ۳۰). به بیان دیگر، مخاطب هنگام مواجهه با اثر، معنایی از پیش موجود را کشف نمی‌کند بلکه معنایی جدید را براساس محسوسات و خواست‌های خود می‌آفریند (احمدی، ۱۳۹۱: ۲۰۵) و لذا برای هیچ‌یک از آثار (اعم از آثار معماری)، نمی‌توان به معنایی از پیش موجود و نهایی قائل بود؛ فی‌الواقع در یک اثر متعین، معنا دست‌نیافتنی و بی‌انتهاست، زیرا

زبان اساساً استوار به غیاب معناست (Caro ۱۹۸۳: ۶۳) و دال‌های موجود در یک متن - معماری، ما را به مدلول خاصی مرتبط نمی‌سازد (ضمیران، ۱۳۸۳: ۷۳).

آنچه که باعث می‌شود در این نظریه بر عدم امکان کشف معنای اثر تأکید گردد ارتباط آثار و متون با یکدیگر و تولید مفهومی تحت عنوان بینامتنیت است که سبب می‌گردد تا از طریق یک فرایند مستمر دگرگونی محیط پیرامون ما به‌طور دائم تغییر کند (Larsen & Johansen, ۲۰۰۲: ۴). نوع‌م‌گرایی بر آن است که معنا چیزی موجود در اثر نیست که از سوی مخاطب کشف شود بلکه معنا صرفاً محصول فعالیت مخاطب و برپایه تعلقات او خلق می‌گردد و در این فرایند خلق، اثر و مؤلف (معمار) هیچ نقشی ندارند؛ لذا معنا یکسره مخلوق و محصول ذهنیت مخاطب است (واعظی، ۱۳۹۰: ۱۷۳). بدیهی است که این نوع نگاه، به ذهن‌گراییه رادیکال و اعتباری دانستن وجود معنا بر پایه ذهنیات مخاطب منجر می‌گردد. طبق مبانی نوع‌م‌گرایی، اموری نظیر معنا که محور تلاش‌های نظری شاخه‌های مختلف فلسفه هنر بوده است از آن جنسی نیست که بتوان به آن دست یافت و فی‌الواقع تلاش‌های تاریخی در بحث از این امور، تنها بایستی همچون ژانری ادبی تلقی گردد (Rorty, ۱۹۸۲: XIII). به این ترتیب، از آنجایی که معنا دست‌نیافتنی است و تلاش برای کشف آن، چیزی جز لفاظی‌های مختلف ژانرهای ادبی نیست، تنها رسالتی که برای ما درخصوص معنای آثار باقی می‌ماند این است که به‌جای جست‌وجوی معنای اصیل اثر، درصدد حل مسائل عملی و عینی برآییم و تفاوت ذهنیات و علاقه‌ها را در تفسیر معنا ارج نهیم و بپذیریم که علاقه‌های مختلف سبب کنار آمدن‌های متفاوت با معنا می‌شود (واعظی، ۱۳۹۰: ۱۷۶).

۶. جهان‌بینی و عرفان اسلامی

هر عصر، روح و فرهنگ خاص خود را دارد که حاصل سنت‌های گذشته، باورهای دینی، ویژگی‌های مکانی و شرایط زمانی می‌باشد؛ دین، مجموعه عقاید، قوانین و مقرراتی است که هم به اصول بینشی بشر نظر دارد، هم دربارهٔ اصول گرایشی وی سخن می‌گوید و هم اخلاق و شئون زندگی انسان را تحت پوشش خود قرار می‌دهد. اسلام کامل‌ترین دین و پیامبر اسلام (ص) خاتم پیامبران به‌عنوان وسیلهٔ هدایت برای تمام تاریخ حیات بشر محسوب می‌شود. مردم ایران با پذیرش دین اسلام و پایبندی به اصول و جهان‌بینی اسلامی نوعی دگرگونی را در تمامی ابعاد مادی و معنوی زندگی خود سبب شدند که با اندکی کند و کاو قابل ردیابی می‌باشد.

عرفان اسلامی طی مدت‌زمان بسیاری با تلاش‌های بی‌وقفهٔ بزرگانی چون غزالی، سهروردی و شاعرانی مانند مولوی و حافظ، به بیان دقیق‌تری درآمد بدین‌گونه که آن را واجد دو جنبهٔ نظری و عملی دانسته‌اند، که جنبهٔ نظری آن همان جهان‌بینی عرفانی و جنبهٔ عملی آن طریقت و سلوک انسان به‌سوی حقیقت است (مطهری، ۱۳۵۹: ۱۳۴).

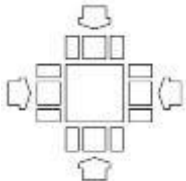
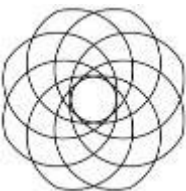
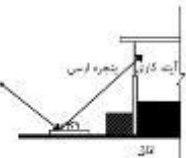
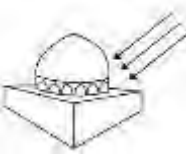
در این راستا، شناخت حضوری و بی‌واسطه که نیازمند تجربهٔ باطنی باشد، شناخت حقیقت از طریق دل معرفی می‌گردد. در حقیقت، این علم حضوری به‌واسطهٔ آن که انسان را خارج از محدودهٔ زمان قرار می‌دهد، او را ناظر گذشته و آینده نموده و در نهایت شاهد را به مرحلهٔ «بقاء» می‌رساند (باقری، ۱۳۸۴). به‌طور کلی، مهم‌ترین مسائلی که در

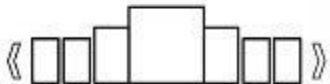
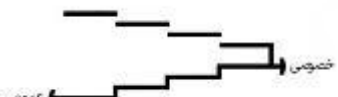
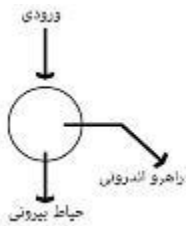
جهان‌بینی عرفانی مطرح می‌باشند عبارت‌اند از: وحدت وجود و اصالت‌بخشیدن به آن (بلخاری، ۱۳۸۴: ۱۲)؛ وحدت تجلی؛ خلقت جهان بر مبنای عشق و جریان آن در هستی؛ تسبیح عمومی مخلوقات؛ زیبایی، عدل و توازن کامل در عالم هستی؛ معاد و بازگشت به مبداء واحد؛ نقش مهم انسان و سیر کمال او به‌سوی حق (مطهری، ۱۳۵۹: ۱۳۸-۱۳۶)؛ بنابراین جهان‌بینی، انسان به‌جای توجه به قوای نفسانی، در جست‌وجوی یافتن تجلی صفات حق می‌گردد و ابتدا به مقام «فنا» و سپس به مرحله «بقاء» می‌رسد (گوهرین، ۱۳۸۸: ۳۱۹).

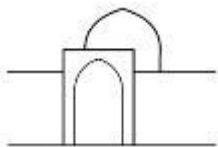
۷. اصول معماری ایرانی، منطبق بر جهان‌بینی اسلامی

بر طبق جهان‌بینی اسلامی دست‌یافتن به قرب الهی و کمال معنوی هدف نهایی حیات انسان است. لذا کلیه اقدامات انسان باید در راستای مسیر صحیح و مستقیم و به سمت هدف اصلی جهت‌گیری شوند (نقی‌زاده، ۱۳۸۵: ۷۴). تمامی اقدامات معمار مسلمان ایرانی، نیز متأثر از جهان‌بینی و عقیده او بوده، به‌نحوی که کلیه قواعد عملکردی، سازه‌ای، اقلیمی و دیگر امور وابسته به آن را برطبق اصول اعتقادی خویش، سازمان‌دهی نموده است. استفاده از اصولی چون وحدت، سلسله‌مراتب، نظم، تعادل، درون‌گرایی و نظایر آن‌ها؛ با به‌کارگیری ابزارهای معمارانه به مانند مصالح، شکل، رنگ، نور، آب، گیاه و جز این‌ها؛ در کالبد بناهای سنتی ایرانی-اسلامی، گواهی بر استفاده از اصولی عمیق و جامع‌تر دارد که ریشه در جهان‌بینی توحیدی داشته و شاخه‌های فرعی آن در قالب اصل‌های فرعی گسترش یافته‌اند. به عبارتی دیگر، معمار مسلمان ایرانی با الهام‌گرفتن از باطن و عمق دین، توانسته زمینه‌های شایسته و پایدار کمال و شناخت خود را از مفاهیم موجود در جهان هستی دریافت نماید. به‌طور، قطع فضای معماری که با چنین روندی حاصل گردیده، متضمن حضور قلب انسان، مصون از هرگونه توجه به غیر خدا و یادآور کلیه ارزش‌های با هویت فرهنگی، در راستای وحدت الهی است. بدین‌ترتیب اصول معماری ایرانی که برگرفته از این نوع بینش خاص می‌باشد از طریق عناصری کالبدی به ظهور و بروز رسیده‌اند. معماری را باید همچون خود انسان دارای مراتب خاصی دانست. لذا لازم است به جهت رسیدن به معماری‌ای با بالاترین درجه، که همان معماری پایا و جاویدان است، معرفت وجودی معمار نیز با بنا و اثر خود مرتبط شود. این بدین مفهوم است که کلیه اقدامات انسان باید در راستای مسیر صحیح و مستقیم و در جهت قرب الهی باشد، پس به‌طور قطع ساخته‌های او نیز حاوی چنین محتوی و مضمونی است. علت این امر را می‌توان این‌چنین بیان نمود که اگر در یک معماری کلیه اصول و قواعد کالبدی و فنی به‌کار گرفته شوند، اما هدف آن نامشخص و یا رسیدن به خود و انسان‌محوری باشد، حتی اگر از دیدگاه ساینسی چون خودش، دارای ارزش جاودانگی باشد؛ لیکن هرگز به جاودانگی حقیقی دست نیافته است. جدول شماره ۴ اصول معماری ایرانی متأثر از جهان‌بینی اسلامی را بیان می‌کند.

جدول ۴. اصول معماری ایرانی متأثر از جهان‌بینی اسلامی، مأخذ: نگارندگان

اصل	معنای اصل	شکل بروز آرایه در معماری	معنای کارکردی آرایه	مصادق بروز آرایه	نمونه بروز آرایه
وحدت	توحید	وحدت در کالبد	مرکزیت/ تبدیل کثرت به وحدت	حیات مرکزی	
		وحدت در تزئینات	وحدت در کثرت/ رجوع به عالم توحید	کاربندی‌ها و تزئینات زیرگنبد‌ها و پوشش‌های منحنی	
نور	مصادق حقیقی ذات خداوند/ توحید	نور و سایه	پویایی و حرکت/ ایجاد عمق	بازارها (نورگیرهای سقف)	
		نور و رنگ	نشانی از حرکت حقیقی/ شور و شمع زندگی/ حس وحدت	استفاده از شیشه‌های رنگی در منازل و مساجد و ...	
		نور، ماده و فرم	کاهش صلبیت و سردی	جداره‌های شفاف در ساختمان‌های ایرانی اسلامی (شبک، فخر و مدین و ...)	

اصل	معنای اصل	شکل بروز آرایه در معماری	معنای کارکردی آرایه	مصادق بروز آرایه	نمونه بروز آرایه
تعامل با طبیعت	نشانه‌ای از تعادل بین اجزای نظام هستی و قوانین حاکم بر آن/ نماد رحمت الهی	آب	حیات و آبادانی/ اعتدال دما/ سیالیت	استفاده به شکل حوض در منازل، مساجد و ...	
		گیاه	حیات و آبادانی/ اعتدال دما	استفاده به شکل باغچه در منازل، مساجد و ...	
هندسه	نظم	استفاده از پیمون	ایجاد انتظام فضایی/ تناسب اندام‌های بنا/ استواری/ ایجاد هماهنگی و تناسب	استفاده در کلیه کالبد‌های معماری اعم از منازل، کاروانسراها، مساجد و ...	
تعادل	عدل	کالبد متعادل و دارای انتظام	پرهیز از بیهودگی/ مطابق اصل مردم‌واری/ مطابق اصل توحید	معماری مساجد، مدارس و ابنیه مذهبی	
محرمیت	تأکید بر عالم غیب/ حفظ و تقویت	رعایت سلسله‌مراتب فضایی	حوزه‌های فضایی با کارکردهای گوناگون	منازل، مساجد و کاروانسراها به شکل جلوخان، پیش ورودی، هشتی، دالان، راهرو، فضاهای عملکردی در ارتباط با حیات	
	حرمت‌ها و ارزش‌ها	رعایت درون‌گرایی در کالبد بنا	تعیین حریم حوزه های خصوصی، نیمه خصوصی، نیمه عمومی و عمومی	حیاط خانه‌ی سنتی/ فرم‌های معماری/ محل استقرار و اندازه بازشوها/ محل استقرار ورودی به ابنیه	
					

اصل	معنای اصل	شکل بروز آرایه در معماری	معنای کارکردی آرایه	مصادق بروز آرایه	نمونه بروز آرایه
نماد و رمز	تعدد ساخت‌های حیات/ نشانی از هویت معنوی	اعداد/ اشکال/ رنگ‌ها	ارائه‌ی معنای غنی دینی و فرهنگی به بنا	تقسیم‌بندی‌ها، هندسه حیاط‌ها، تناسبات و ...	

۸. روش تحقیق

جامعه آماری در این تحقیق متخصصان و اساتید معماری هستند. مصاحبه‌شوندگان تعداد ۱۷ نفر با مدارک دکترای که در حوزه معماری دارای حداقل ۱۵ سال سابقه پژوهشی می‌باشند. روش نمونه‌گیری از جامعه آماری به صورت نمونه‌گیری تصادفی ساده می‌باشد. در ابتدا با روش تحلیل محتوا مؤلفه‌های مؤثر معنانشناسی آرایه‌های جهان‌بینی اسلامی در کالبد معماری استخراج گردید و به جهت تکمیل اطلاعات از روش تحقیق میدانی با تکنیک مصاحبه باز پاسخ استفاده شد، به طوری که با هر ۱۷ نفر از متخصصان مصاحبه صورت گرفت تا جنبه‌های تکمیلی اطلاعات بدست آیند. در مرحله دوم از روش نظریه زمینه‌ای با تکنیک کدگذاری باز به تحلیل مصاحبه‌ها پرداخته شد تا تمامی جوانب موضوع بررسی و مؤلفه‌های تأثیرگذار در تحقیق به دست آمد. در مرحله بعد، از کدگذاری محوری و ایجاد پیوستار جهت تولید ابزار پژوهش (تولید جدول هدف محتوا و پرسش‌نامه) بهره گرفته شد. در این مرحله متخصصان پیوستارها را کنترل کرده و پس از تأیید پایایی و روایی، به ایجاد پرسش‌نامه محقق ساخته به جهت بررسی مؤلفه‌ها و تحلیل نتایج پرسش‌نامه منجر شد. هدف از ایجاد این پرسش‌نامه بررسی مفاهیم و مؤلفه‌های تأثیرگذار در معنانشناسی آرایه‌های جهان‌بینی اسلامی در کالبد معماری بود.

در قسمت بعدی (جدول شماره ۵) از آزمون‌های پارامتریک از آزمون کولموگروف اسمیرنوف استفاده شد. این داده‌ها باید دارای شرط نرمال بودن توزیع متغیرها باشند که این پیش‌فرض با استفاده از آزمون کولموگروف اسمیرنوف مورد تحلیل قرار گرفته است.

,

جدول ۵. آمارهای مربوط به آزمون کولموگروف اسمیرنف، مأخذ: نگارندگان

متغیر	مقداره کولموگروف اسمیرنف	Sig.
نور	۱.۲۹۸	۰.۰۶۹
وحدت	۱.۰۶۹	۰.۲۰۳
هندسه	۰.۹۲۶	۰.۳۵۸
تعادل	۰.۲۰۸	۰.۰۶۸
محرمیت	۱.۰۲۲	۰.۲۱۰
نماد و رمز	۰.۰۲۸	۰.۱۵۲
تعامل با طبیعت	۱.۰۶۴	۰.۱۳۵

نتایج آزمون کولموگروف اسمیرنف نشان می‌دهد که توزیع متغیرهای تحقیق نرمال بوده و می‌توان از آزمون‌های پارامتریک در تحلیل مؤلفه‌های تحقیق استفاده کرد.

۹. مؤلفه‌های تأثیرگذار معناشناسی آرایه‌های جهان‌بینی اسلامی در کالبد معماری

برای پاسخگویی به سؤالات پرسش‌نامه از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شده است (جدول شماره ۶) که نتایج آن انطباق معماری اسلامی هویت‌مدار با نیازهای انسانی است که به شرح زیر می‌باشد:

جدول ۶. نتایج مربوط به عوامل ساختاری مؤثر بر معناشناسی آرایه‌های جهان‌بینی اسلامی در کالبد معماری، مأخذ: نگارندگان

معیار = T_3				
گویه	DF	میانگین	T	Sig.
انطباق با فرم و عملکرد (شفافیت)	۱۷	۴/۲۴۰۶	۲۲/۶۰۵	۰/۰۰۰
انطباق با بافت و زمینه	۱۷	۴/۱۱۱۶	۱۰/۲۲۹	۰/۰۰۰
وحدت و یگانگی	۱۷	۳/۵۰۰۰	۸/۷۲۲	۰/۰۰۰
خلاقیت و نوآوری	۱۷	۳/۸۸۶۸	۱۵/۸۹۲	۰/۰۰۰
انطباق با اقلیم	۱۷	۳/۸۷۷۴	۱۵/۳۱۵	۰/۰۰۰
انطباق با مصالح و فناوری‌های بومی	۱۷	۳/۹۲۹۲	۱۷/۲۴۱	۰/۰۰۰

۰/۰۰۰	۳/۹۴۱	۳/۲۳۵۸	۱۷	سازگاری و انطباق فضای بیرونی با فرهنگ
۰/۰۰۰	۱۹/۰۰۳	۴/۰۴۲۵	۱۷	انعکاس ارزش‌های فرهنگی و اعتقادی درونی
۰/۰۰۰	۴/۲۱۹	۳/۲۶۸۹	۱۷	نظام استقرار
۰/۰۰۰	۱۵/۱۴۹	۳/۸۸۶۸	۱۷	نظام منظر

مؤلفه عوامل مؤثر بر معناشناسی آرایه‌های جهان‌بینی اسلامی در کالبد معماری، دارای شش گزینه برای انتخاب بوده است، میانگین فرضی برای این مؤلفه در این مرحله عدد «سه» قرار گرفته است که با مقایسه نتایج به‌دست آمده از بین متخصصان که همگی بیش از عدد سه بوده‌اند، می‌توان گفت که از نظر متخصصان انطباق با فرم و عملکرد (شفافیت)، انطباق با بافت و زمینه و انعکاس ارزش‌های فرهنگی و اعتقادی درونی تأثیرگذار ($p < 0/01$) می‌باشد.

در نهایت با وزن‌دهی به مؤلفه‌های تأثیرگذار معناشناسی آرایه‌های جهان‌بینی اسلامی در کالبد معماری در نرم‌افزار Expert Choice (جدول شماره ۷) و مقایسه بین عناصر هویت‌ساز معماری و نیازهای انسانی به جمع‌بندی تمامی مؤلفه‌ها پرداخته شد که بر مبنای آن هندسه از مهمترین مؤلفه‌های تأثیرگذار با وزن ۰.۳۷۰۹۵۵ و همچنین وحدت با میانگین وزنی ۰.۲۶۶۴۹۶ می‌باشد. (جدول شماره ۸)

جدول ۷. نتایج حاصل از نرم‌افزار Expert Choice مأخذ: نگارندگان

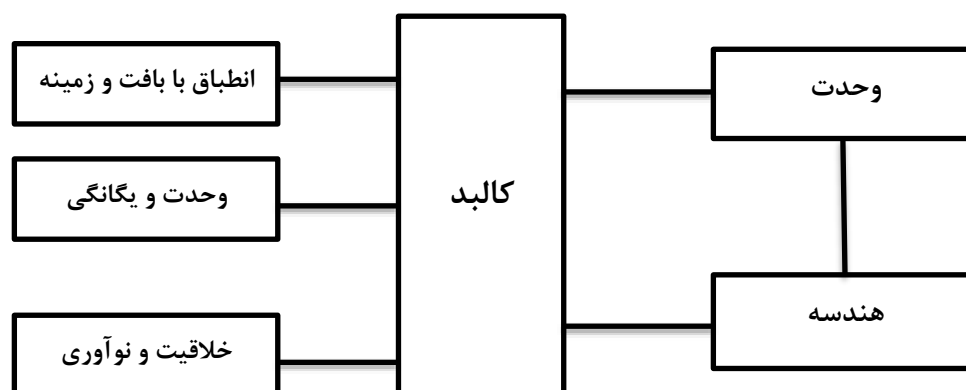
وزن	تکرار	تعامل با طبیعت	نماد و رمز	محرمت	تعادل	هندسه	وحدت	نور
۰.۰۹	۳	نور	۷	۱	۵	۴	۱	
۰.۲۱	۹	وحدت	۷	۶	۵	۴	۲	
۰.۱۷	۸	هندسه	۷	۳	۵	۴		
۰.۰۴	۲	تعادل	۴	۴	۵			
۰.۰۴	۳	محرمت	۳	۵				
۰.۰۴	۲	نماد و رمز	۶					
۰.۱۵	۵	تعامل با طبیعت						

براساس جدول شماره ۸) نتیجه تحلیل سلسله‌مراتبی بیشترین وزن شاخص مربوط به مؤلفه‌های تأثیرگذار معناشناسی آرایه‌های جهان‌بینی اسلامی در کالبد معماری متعلق به هندسه و وحدت با وزن ۰.۳۷۰۹۵۵ و ۰.۲۶۶۴۹۶ می‌باشد.

همچنین وزن مؤلفه‌های دیگر به ترتیب الویت تعامل با طبیعت ۰.۱۹۷۱۶۵، تعادل ۰.۱۱۶۴۶۵، نماد و رمز ۰.۰۲۰۳۶۱، محرمیت ۰.۰۱۶۴۵۹، نور ۰.۰۱۲۰۹۵ می‌باشد. براساس نتایج به دست آمده از پژوهش و مدل ساختاری فوق (دیاگرام شماره ۱) دو مؤلفه «وحدت و هندسه» منتج از اصول معماری اسلامی در قالب کالبد با کاراکترهای «خلاقیت و انطباق با پس‌زمینه و بافت» ارتباط معنادار برقرار کرده‌اند.

جدول ۸. شناسایی و الویت‌بندی مؤلفه‌های تأثیرگذار در معناشناسی آرایه‌های جهان‌بینی اسلامی در کالبد معماری به روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP)، مأخذ: نگارندگان

ردیف	مؤلفه‌های تأثیرگذار معناشناسی آرایه‌های جهان‌بینی اسلامی در کالبد معماری	عناصر هویت‌ساز معماری (۰.۴)	انطباق با نیازهای انسانی (۰.۶)	میانگین نهایی (۰.۵)	Normalize
۱	نور	۰.۰۴۵۶۹۸	۰.۰۳۶۱۶۴۰	۰.۰۸۱۸۶۲	۰.۰۱۲۰۹۵
۲	وحدت	۱.۶۳۵۷۹۱	۰.۱۶۷۸۱۸	۱.۸۰۳۶۰۹	۰.۲۶۶۴۹۶
۳	هندسه	۱.۳۵۹۸۱۱	۱.۱۵۰۷۶۱	۲.۵۱۰۵۷۲	۰.۳۷۰۹۵۵
۴	تعادل	۰.۷۴۱۲۳۸	۰.۰۴۶۹۸۴	۰.۷۸۸۲۲۲	۰.۱۱۶۴۶۵
۵	محرمیت	۰.۰۸۲۹۳۰	۰.۰۲۸۴۶۳	۰.۱۱۱۳۹۳	۰.۰۱۶۴۵۹
۶	نماد و رمز	۰.۰۰۳۱۴۴	۰.۱۳۴۶۵۷	۰.۱۳۷۸۰۱	۰.۰۲۰۳۶۱
۷	تعامل با طبیعت	۰.۱۶۵۴۳۳	۱.۱۶۸۹۵۴	۱.۳۳۴۳۸۷	۰.۱۹۷۱۶۵

دیگرام ۱. مؤلفه‌های تأثیرگذار معنانشناسی آرایه‌های جهان‌بینی اسلامی در کالبد معماری با هویت و انطباق با نیازهای انسانی

نتیجه‌گیری

باتوجه به توضیحات فوق در بخش آنالیز تحقیق و مدل نمایش داده شده، براساس نتایج به‌دست آمده از پژوهش دو مؤلفه «وحدت و هندسه» منتج از اصول معماری اسلامی در قالب کالبد با کاراکترهای «خلاقیت و انطباق با پس‌زمینه و بافت» ارتباط معنادار برقرار کرده‌اند. بر همین مبنا، معماری را باید همچون خود انسان دارای مراتب خاصی دانست. لذا لازم است به جهت رسیدن به معماری‌ای با بالاترین درجه، که همان معماری پایا و جاویدان است، معرفت وجودی معمار نیز با بنا و اثر خود مرتبط شود. این بدین مفهوم است که کلیه اقدامات انسان باید در راستای مسیر صحیح و مستقیم و در جهت قرب الهی باشد، پس به‌طور قطع ساخته‌های او نیز حاوی چنین محتوی و مضمونی است. علت این امر را می‌توان این‌چنین بیان نمود که اگر در یک معماری کلیه اصول و قواعد کالبدی و فنی به‌کار گرفته شوند، اما هدف آن نامشخص و یا رسیدن به خود و انسان‌محوری باشد، حتی اگر از دیدگاه ساینسی چون خودش، دارای ارزش جاودانگی باشد؛ لیکن هرگز به جاودانگی حقیقی دست نیافته است؛ بنابراین در جریان واکاوی بینش معمارِ دیروز و تأثیراتی که این بینش و جهان‌بینی در نوع نگاه وی به معماری نهاده است می‌توان عناصر کالبدی‌ای را مشاهده نمود که در بطن خود حاوی معانی‌ای ژرف و جاودان هستند. بی‌شک حضور این معانی و درک آن توسط هر انسانی که در فضای این کالدها قرار می‌گیرد سبب اذعان امر جاودانگی و مانایی معماری گذشته ایران خواهد بود. این آرایه‌ها عناصر کالبدی و همچنین بینشی که از آن نشأت گرفته‌اند. معمار موحد ایرانی دیروز، رمز جاودانگی معماری خود را در پیروی و الگوبرداری از جهان‌بینی توحیدی می‌دانست، چراکه به درستی دریافته بود رابطه‌ی معماری با دین، همان «رابطه روح با کالبد است». پس این معماری دینی است که استوار بر حکمت می‌باشد و از اصولی الهام می‌گیرد که ریشه در عمق دین دارد، پس ابتدا خود معمار باید به مرحله‌ی جاودانگی برسد که آن نیز تنها در سایه فنا الی‌الله رخ می‌دهد.

منابع و مآخذ:

کتاب‌ها

- احمدی، بابک. (۱۳۹۱). از نشانه‌های تصویری تا متن. تهران: نشر مرکز.
- ابن‌سینا، حسین بن عبدا... (۱۴۰۴ ق)، الشفاء. تصحیح: سعید زاید، قم: انتشارات آیت ا... مرعشی نجفی.
- باقری، خسرو. (۱۳۸۴). اندیشه‌های اسلامی ۱ (جزوه درسی).. گروه دروس عمومی و معارف اسلامی. تهران: دانشگاه هنر تهران.
- بلخاری قهی، حسن. (۱۳۸۴). میانی عرفانی هنر و معماری اسلامی. دفتر اول و دوم: وحدت وجود و وحدت شهود، کیمیای خیال. تهران: انتشارات سوره مهر.
- تاجیک، محمدرضا. (۱۳۸۴). روایت غیریت و هویت در میان ایرانیان. تهران: فرهنگ گفتمان.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۱). شریعت در آینه معرفت - بررسی و نقد نظریه قبض و بسط تئوریک شریعت. قم: مرکز نشر اسراء.
- سجودی، فرزانه. (۱۳۸۷). نشانه‌شناسی کاربردی. تهران: نشر علم.
- شیرازی، ملاصدرا. (۱۳۶۸). الحکمت المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه. جلد اول تا هشتم، قم: انتشارات مصطفوی.
- صلیبا، جمیل. (۱۳۶۶). فرهنگ فلسفی. (منوچهر صانعی دره بیدی، مترجم). تهران: انتشارات حکمت.
- علیزاده، عبدالرضا. (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی معرفت. چاپ سوم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- فن مایس، پیر. (۱۳۸۴). عناصر معماری: از صورت تا مکان. ترجمه: فرزین فر دانش. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- گوهرین، سید صادق. (۱۳۸۸). شرح اصطلاحات تصوف. جلد اول. چاپ اول. انتشارات زوآر.
- مجلسی، محمدتقی. (۱۴۰۳ ه.ق). بحارالانوار، جلد ۱. بیروت: نشر وفاء.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۷۹). آموزش فلسفه. جلد اول. تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل سازمان تبلیغات اسلامی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۵۹). تماشگاه راز. قم: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۱). عدل الهی. قم: انتشارات اسلامی قم.
- نصر، سید حسین. (۱۳۸۹). هنر و معنویت اسلامی. (رحیم قاسمیان، مترجم). تهران: انتشارات حکمت
- واعظی، احمد. (۱۳۹۰). نظریه تفسیر متن. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۵). معماری و شهرسازی اسلامی (مبانی نظری). به کوشش سازمان نظام مهندسی ساختمان استان اصفهان و با همکاری واحد علوم و تحقیقات دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی. اصفهان: انتشارات راهیان.

مقالات

- سجادزاده، حسن؛ موسوی، الهام. (۱۳۹۳). «ابعاد چیستی‌شناسی و هستی‌شناسی شهر اسلامی از منظر متون اسلامی». شهر ایرانی اسلامی، ۵، ۵-۱۷.
- قطبی، علی‌اکبر. (۱۳۸۷). «مفهوم هویت و معماری امروز ایران». آینه خیال، شماره ۱۰.
- مهدوی‌نژاد، محمد مهدی؛ بمانیان، محمدرضا و خاکسار، ندا. (۱۳۸۹). «هویت معماری، تبیین معنای هویت در دوره‌های پیشامدرن، مدرن و فرامدرن». نشریه هویت شهر، شماره ۷، ۲.
- میرمقتدایی، مهتا. (۱۳۸۳). «معیارهای شناخت و ارزیابی هویت کالبدی شهرها»، هنرهای زیبا، شماره ۱۹، ۶.
- نقره‌کار، عبدالحمید؛ و رئیسی، محمدمنان. (۱۳۹۲). «هستی‌شناسی معنا در آثار معماری». هویت شهر، ۲۴، ۱۵-۵.
- نقره‌کار، عبدالحمید؛ و رئیسی، محمدمنان. (۱۳۹۱). «تحقق‌پذیری هویت اسلامی در آثار معماری». مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۷، ۵-۱۲. ۳۲.

منابع لاتین

- Carroll, L. (۱۹۸۳). Complete Works. London.
- Johansen, J. D., & Larsen, S. E. (۲۰۰۲). Signs in Use. London: Routledge.
- Rorty, R. (۱۹۸۲). Consequences of Pragmatism. Minneapolis: University of Minnesota Press.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی